

Kim van der Meulen

‘Door geruzie zijn de spannendste kunstwerken ontstaan’

Interview met kunstcritica en sociologe Tiffany Jenkins

Tiffany Jenkins.
Fotografie: Habie Schwarz

We moeten kunst weer waarderen om de kunst zelf, vindt Tiffany Jenkins. En daarvoor is nodig waar het volgens de Britse kunstcritica en sociologe aan ontbreekt in onze samenleving: een gezonde, kritische en essentiële discussie over de betekenis van kunst.

Toen Tiffany Jenkins onlangs het British Museum in Londen bezocht en daar het werk van Katsushika Hokusai zag, kreeg ze kippenvel: ‘Een negentigjarige man verbeeldde zijn visie op de wereld in het Japan van de 19de eeuw, en nu stond ik er bovenop. Het was alsof ik door zijn ogen keek.’ Precies daarom draait kunst, zegt Jenkins: de vraag of iets wat je ziet je raakt. Of je het werk opnieuw zou willen zien. Of je er zo enthousiast over bent dat je een voorstelling of tentoonstelling anderen aanraadt. ‘Kunst is iets subjectiefs; je kunt de waarden ervan niet wetenschappelijk onderzoeken. Het is net als de liefde. Je kunt het niet bewijzen, maar je voelt dat het bijzonder is en dat het je leven verrijkt.’

De overheid en kunstensector zelf lijken vooral kunst te waarderen die maatschappelijke participatie, diversiteit en cultuureducatie bevordert, zegt Jenkins. Musea en andere culturele instellingen worden afgerekend op bezoekersaantallen, kaartverkoop en het bereiken van doelgroepen. En daarmee zijn ze volgens haar verkeerd bezig: ‘In sommige gevallen bevordert kunst zeker sociale cohesie of voorziet deze in maatschappelijke behoeften, maar dat zijn secundaire waarden. Je gaat niet in de eerste plaats naar een museum of dansvoorstelling omdat je er iets van opsteekt of omdat het zo goed voor je is. Je doet het omdat je er plezier uit haalt. Maar als we toch die secundaire waarden blijven benadrukken, kunnen politici kunst en cultuur als excuus gebruiken: via fondsen wordt bijvoorbeeld kunst gesubsidieerd die bijdraagt aan het welzijn van ouderen en sociale cohesie en diversiteit stimuleert. Maar hoewel kunst zeker maatschappelijke onderwerpen ter discussie kan stellen en kan reflecteren op de samenleving, is zij er niet om een groot maatschappelijk probleem op te lossen. Kunst is beslist goed voor de mentale gezondheid – ze

kan stress verlagen – maar uiteraard zijn ziekenhuizen veel beter in het genezen van mensen. Dus als er in een van de twee sectoren bezuinigd moet worden, trekt kunst aan het kortste eind.’

Niet instrumenteel

Een uitspraak van de vorige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Bussemaker, illustreert deze woorden. Ze zei in 2013 dat het bestaansrecht van kunstenaars en culturele instellingen vooral ligt in de ‘verbinding met de samenleving’. Ze koos daarom, zei ze, voor ‘een beleid dat prioriteit geeft aan de maatschappelijke waarde van cultuur en aan het belang van creativiteit’, onder andere om vraagstukken op het gebied van zorg, maatschappelijk verantwoord ondernemen, energie- en voedselvoorziening, krimp en vergrijzing op te lossen (Bussemaker 2013). Twee jaar geleden, tijdens de presentatie van de *Uitgangspuntenbrief voor het cultuurbeleid 2017-2020*, benadrukte ze echter dat kunst niet uitsluitend instrumenteel ingezet moet worden: ‘Ik geloof (...) heel sterk in de toegevoegde waarde van cultuur. (...) Cultuurbeleid moet niet ingezet worden om op de geestelijke gezondheidszorg te besparen of scores op de Citotoets omhoog te brengen. Niet instrumenteel. (...) Als kunst en erfgoed zelf niet van waarde zijn, is het zinloos die verbinding met andere beleidsterreinen te zoeken’ (Bussemaker 2015).

Door kunst op een instrumentele manier te benaderen, ontstaat nog een gevaar, zegt Jenkins: makers spelen op safe, wat de ontwikkeling van de kunstsector belemmert. ‘Veel kunstenaars die voor subsidiëring in aanmerking willen komen, passen uiteindelijk hun werk aan aan de eisen die de subsidiegever stelt. Ze vragen zich namelijk af: betrek ik er diverse groepen →

mensen mee? Zegt het iets maatschappelijk relevant? Die “afvinkmentaliteit” leidt in veel gevallen tot slechte en makkelijk te begrijpen kunst die niet op inhoud wordt beoordeeld en waarbij vernieuwing of authenticiteit ver te zoeken is.’ Ook musea maken om die reden soms veilige keuzes, zegt de kunstcritica. ‘Bezoekers trekken is voor veel musea, vooral in grote steden, geen probleem; kijk maar naar de rijen voor het Rijksmuseum. Waar het misgaat, is dat subsidies deels toegekend worden op basis van die bezoekerscijfers. Terwijl het werk in een drukbezocht museum niet per definitie beter is dan dat in een rustig museum. Ook zijn de musea soms nog meer bezig met doelgroepen trekken dan met kunst exposeren. In musea waar specifiek iets te doen is voor kinderen of ouderen, zie je dat die secundaire waarden belangrijk gevonden worden. Maar als je om die reden naar een museum gaat, zeg je eigenlijk al dat de kunst op zich je tijd niet waard is.’

Plezier en verwondering

Toch hebben beleidsmakers dit soort waarden vaak nodig om hun beleid te legitimeren, zeker in neoliberale tijden als de huidige. Dat roept vragen op: moet kunst dan nog wel gesubsidieerd worden? En welk alternatief is er? ‘Subsidiëring vanuit de overheid is noodzakelijk,’ vindt Jenkins. ‘Zonder die steun krijgt nieuw talent geen kans. Veel experimentele, nieuwe kunstmakers hebben moeite het hoofd boven water te houden en als ze zelf op zoek moeten naar nieuwe manieren om geld te verdienen, leidt dat af van hun kernactiviteit. Als je het aan de markt overlaat, zouden veel jonge dans- en theatergezelschappen niet kunnen bestaan. Omdat ze nog geen volle zalen trekken en daarop worden afgerekend, bijvoorbeeld. Maar geef zo’n gezelschap wat meer tijd en ze veroveren een groter publiek.’

Tegelijkertijd moeten kunstenaars zich realiseren dat ze niet van overheidssteun afhankelijk zijn: als ze samen een vuist maken, kunnen ze alternatieve manieren vinden om aan geld te komen.’ Het is cruciaal dat er wordt stilgestaan bij de reden waaróm kunst gesteund wordt, zegt Jenkins. ‘Wat fundamenteel ontbreekt, is een gezonde, kritische en essentiële discussie over de betekenis van kunst. We zouden over de esthetische waarde en de kwaliteit van de kunstwerken zelf moeten praten, en het plezier en de verwondering die kunst oplevert. Dat zou in onze samenleving even belangrijk moeten zijn als eten, wonen en andere basisbehoeften.’

Dat gesprek moeten we een kickstart geven, zegt Jenkins, door in het publieke debat het belang van kunst te bespreken en te bediscussieren of kunstwerken goed zijn of niet. ‘Als we dat niet aangaan, creëren we geen nieuwe kunstenaars – die krijgen namelijk geen inhoudelijke feedback op hun werk, wat voor hun ontwikkeling juist zo belangrijk is – en waarden mensen kunst niet om de juiste redenen. Dat kan lastig zijn en tot geruzie leiden, maar daardoor zijn de spannendste kunstwerken ontstaan. De eerste keer dat *Le Sacre du Printemps* van Stravinsky klonk, vond niemand het mooi. Nu zouden we zeggen: dit trekt geen mensen, weg ermee. Maar destijds ontstond een enorme discussie. Mensen bezochten het concert opnieuw, critici raakten overtuigd van de kwaliteit en uiteindelijk leerde men het waarderen. Kunstinstellingen, overheden, kunstenaars en het publiek: we moeten allemaal weer gaan praten over de waarde van kunst. Of het ons raakt, waarom we iets goed vinden of niet, in welke context we iets kunnen plaatsen. We moeten ons hardop gaan afvragen: lijkt het op iets wat eerder is gemaakt? Wat maakt dit werk uniek? Wat probeert het te zeggen? Slaagt het daarin? Wat zegt dit schilderij dat geen ander schilderij kan zeggen? Daar moeten we het met elkaar over hebben. Behalve eten en een dak boven je hoofd zijn ook vreugde en plezier basisbehoeften – en daar voorziet kunst in.’

In de hoogtijdagen van discussie waaraan Jenkins refereert, de Victoriaanse tijd, was men hongerig naar kunst en werd zij gezien als een sociaal goed met hiërarchische culturele waarde, legt ze uit. ‘Maar kunstinstellingen en politici hebben sinds de intrede van een zeker relati-

We zouden over de esthetische waarde en de kwaliteit van de kunstwerken zelf moeten praten, en het plezier en de verwondering die kunst oplevert

visme in de Romantiek hun vertrouwen in het publiek verloren. Je ziet nu dat kunstinstituten hun publiek onderschatten. Het wordt aan het handje genomen, naar binnen gelokt met de belofte dat er méér te doen is dan prachtige kunstwerken zien. Ze vertrouwen er niet op dat bezoekers intelligente mensen zijn, die iets nieuws willen ontdekken. Daardoor wordt een situatie gecreëerd waarin bezoekers geen vertrouwen meer hebben in hun eigen oordeel.’

Wie betaalt, bepaalt niet

Als iedereen zich kan mengen in een debat over de intrinsieke waarde van kunst, zoals Jenkins voorstelt, wie bepaalt dan uiteindelijk wat die waarde is? ‘Dat is een lastige vraag, die dan ook vaak vermeden wordt. Het enige antwoord is: het is de uitkomst van een stevige, maar spannende discussie, waarbij historische context en de mening van critici en experts in overweging genomen worden. De Canon van Nederland kwam ook niet in één dag tot stand: daarover discussieerde een commissie van experts en historici, en uit de academische en didactische hoek kwam de nodige kritiek. We moeten een *culture of criticism* herintroduceren, waarbij we onze eigen mening over een kunstwerk binnen een bredere – historische – context moeten plaatsen: we moeten vragen stellen, discussiëren, accepteren dat we niet alles weten en luisteren naar mensen die meer kennis hebben.’

Discussie over de waarde van kunst lijkt vooralsnog vaak te gaan over het prijskaartje dat eraan hangt: zo leidde de aanschaf van Rembrandts huwelijksportretten van Marten Soolmans en Oopjen Coppit door het Rijksmuseum in 2015 (kosten: 160 miljoen euro, waarvan de helft uiteindelijk door Frankrijk betaald werd) nog tot grote ophef. Meer aandacht voor de esthetische waarde van kunst voorkomt zulke discussies niet, aldus Jenkins, en dat hoeft ook niet. ‘Alles heeft een economische waarde, zo ook kunst – al is het niet de belangrijkste. Maar sommige prijzen binnen de kunstmarkt zijn gewoonweg belachelijk. Zo vind ik dat de economische waarde van een aantal werken van Jeff Koons niet in verhouding staat tot de vaardigheden van de kunstenaar of de waarde die mensen van buiten de kleine kunstwereld eraan zouden toekennen. Die bubbel zou doorgeprikt moeten worden. Maar een grote

uitgave dwingt kunstinstituten wel zo’n aanschaf te verantwoorden. Een Rembrandt is wellicht 80 miljoen euro waard omdat zijn werken tot de beste ter wereld behoren en het Rijksmuseum is een van de mooiste musea. Aan de andere kant heeft het museum al verschillende werken van Rembrandt, dus is het misschien een *safe bet*. Een museum heeft door zo’n grote aankoop daarnaast misschien minder geld en aandacht voor opkomende, onbekende kunstenaars. Aan die discussie ontkom je niet in het huidige klimaat, en musea moeten zo’n beslissing wel kunnen uitleggen.’

Kunst verdwijnt niet

Hoe snel we het door Jenkins beschreven debat gaan voeren en uiteindelijk kunst weer om de kunst leren waarderen, lijkt een vraag die binnen het huidige klimaat nog niet zo gemakkelijk te beantwoorden is. Maar volgens de cultuurcritica valt er een hoop te bereiken met iets meer moed – voor publiek om zich uit te spreken, voor musea om keuzes te maken en voor kunstenaars om naar alternatieven te zoeken. ‘Ik ben er niet pessimistisch over: het gaat veranderen. Samenlevingen hebben altijd al kunst gecreëerd. Kijk maar naar grottekeningen van 20.000 jaar geleden, die wellicht gemaakt zijn uit religieuze of spirituele overwegingen. Mensen hebben behoefte aan iets wat niet direct nut heeft, iets waarmee ze hun gevoelens en gedachten kunnen uiten, iets wat ze opvrolijkt. Zolang die drang er is – en die zal er altijd zijn – zal kunst bestaan. En als we dat willen cultiveren, laten we het dan ondersteunen en aanmoedigen. Via overheden, instellingen en filantropie. Maar ook als dat niet lukt, zal de behoefte aan kunst niet verdwijnen. Lang voordat er overheden waren vond kunst al een manier om te overleven.’ •

Literatuur

- Bussemaker, J. (2013) *Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Bussemaker, J. (2015) *Toespraak van minister Bussemaker bij de presentatie van de Uitgangspuntenbrief voor het Cultuurbeleid 2017-2020*. (<https://www.rijksoverheid.nl/regering/bewindspersonen/jet-bussemaker/documenten/toespraken/2015/06/08/speech-minister-bussemaker-bij-de-presentatie-van-de-uitgangspuntenbrief-voor-het-cultuurbeleid-2017-2020>)